

Historia de la Filosofia española: Filosofia cristiana de los siglos XIII al XV, por TOMÁS CARRERAS y ARTAU [y] JOAQUÍN CARRERAS y ARTAU. Obra laureada por la Asociación con el Premio Moret. Tomos I-II. Madrid, Asociación Española para el Progreso de las Ciencias, 1939-1943. XII + 664 pàgines + XIII làms. ; 686 pàgs.

Els llibres no els escriu un mai com voldria. Les idees que els informen fan el seu camí dins l'esperit dels autors, s'eixamplen, es combinen tot delimitant-se, i el conjunt pugna per rebre les línies definitives. Llavors, però, interfereixen tot de coses i circumstàncies tècniques, per no dir-ne *pràctiques*, que imposen de fora estant un motllo a la fluència del pensament: unes vegades amb avantatge; d'altres, en canvi, amb una coacció innegable, ja sigui perquè obliguen a encarar-se amb un tema més ample del que l'autor es proposava, o perquè exigeixen de fragmentar-lo.

Aquestes reflexions me les he fetes sovint quan llegia àvidament el gran llibre dels germans Carreras i Artau. Nasqué en la seva forma actual sota l'estímul d'un concurs obert per a premiar una obra que fos la continuació de la *Historia de la filosofia española* de Bonilla y Sanmartín, la qual s'aturava al segle XIII. Les diferències de criteri entre aquest autor i els seus continuadors són fonamentals i ja per endavant les fan paleses. El que no diuen, i prou s'endevina, és la dificultat que experimenten els autors d'entrar en l'exposició d'una història de la filosofia espanyola havent de donar per ja escrits uns antecedents que s'entronquin amb coherència orgànica, quant a llur interpretació, amb la visió que ells tenen del conjunt. No és que hom no pugui escriure la història d'una època del pensament, isolant-la dels seus antecedents i conseqüències. Però llavors entrem en el camp de la monografia, i no és aquest el to que escau a la idea que ens formem de la història de la filosofia en un país i al títol general que porta l'obra.

No escric això fent-ne cap retret als autors. Ens han donat un llibre d'una densitat que imposa. Molts són els capítols, en cada volum, que resulten tan nous i tan rics, no sols d'acoblament de dades, sinó d'interpretació original de textos i actituds de pensament, que tenen el relleu d'un llibre independent. Això és el que admirem en les planes dedicades a Pere Hispà, a Arnau de Vilanova, a Ramon Sibiuda i sobretot a Ramon Llull i al lullisme. Un diria que l'obra fou escrita en funció d'ells.

Es dividida en sis parts. La primera, d'introducció, és un resum de la cultura en les corones castellano-leonesa i catalano-aragonesa, on s'estudia la història de les universitats i de les biblioteques. La part segona — la filosofia en el segle XIII — conté un capítol important sobre la vida i l'obra de Pere Hispà, que fou papa amb el nom de Joan XXI, bastit sobre les recerques més recents, però amb una interpretació que sembla molt personal; segueix un altre capítol sobre l'escolàstica en els teòlegs dominicans, on, parlant de Ramon Martí, i gràcies a les recerques del ben recordat Dr. Llovera, queda esvanida la llegenda de la seva originalitat pretomista. A continuació són estudiats els teòlegs franciscans i, forçant un poc la cronologia, com els mateixos autors diuen, es fa l'anàlisi de fra Gonzalo de Valboa, tan poc conegut, i de fra Alfred Gunter, que professà a Barcelona i havia estat deixeble de Duns Scot. Clou aquesta part un capítol extens sobre Arnau de Vilanova, acompanyat d'uns apèndixs de gran valor. Joaquim Carreras i Artau ja fa anys que s'afer-

mà en primer rengle en els estudis vilanovians amb contribucions plenes de sagacitat i comprensió profunda de l'obra i de l'home. Avui, després de l'edició dels textos catalans que ha publicat en col·laboració amb el P. Batllori en *ENC*, la seva autoritat s'ha fet encara més magistral. Val a dir, però, que en alguns punts de detall biogràfic i bibliogràfic, el capítol aparegut en 1939 ha de cedir davant la precisió de les dades reunides en l'edició que acabo d'esmentar i del recent estudi sobre la pàtria i la família d'Arnau, aparegut en el volum XX d'*AST*. Però això no lleva gens de valor a l'exposició pausada i segura que trobem en l'obra que recensiem i a la seva força sintètica. Així, per exemple, quan els autors diuen (I, 215) que «sólo como figura de contraste es lícito incluir a Arnaldo en una historia de las doctrinas filosóficas», o quan més endavant el consideren (I, 222) l'introductor a l'Europa medieval de la medicina neoplatònica i suggereixen discretament el seu parentiu amb Roger Bacon. La tercera part porta el títol de *l'escolasticisme popular* i és consagrada a Ramon Llull (I, 233-635). La part quarta, que comprèn les 440 primeres pàgines del volum segon, és una història del lullisme, que els autors modestament titulen només *esbós*. Les parts cinquena i sisena tracten respectivament de la filosofia en els segles XIV i XV, i el llibre acaba amb un capítol, el XXVIII, dedicat a l'albada del Renaixement, on són inclosos el Dr. Ferran Núñez i el famós Fernando de Córdoba, tots dos ja de la segona meitat del mil quatre-cents.

El panorama és ple de vida. Els autors no traeixen mai cansament. Concebuda l'obra com una juxtaposició d'assajos sobre figures destacades quasi sempre, al qui llegeix li és donada la impressió que el tema és tractat amb el goig del pensador que es posa a escriure sobre un tema que li és car i per al qual se sent ben util·lat. Cert que no hi ha en el llibre un fil conductor que aspiri a donar la impressió que la filosofia espanyola medieval constitueix un conjunt orgànic. No hi és, i probablement no hi podria ésser, sense violentar les realitats i pintar telons de fons harmonitzadors però arbitraris. En l'advertiment preliminar ja manifesten els autors que llur criteri és diferent del que guia Bonilla. No creuen possible d'explicar la filosofia cristiana a Espanya «atendiendo preferentemente a factores nacionales». Més aviat, i amb raó, la veuen condicionada per l'ambient europeu i «más que como una explosión del genio nacional, como la singular aportación de los pueblos hispanos a la filosofía general de Europa». En tal aportació, Catalunya hi juga un paper molt important, àdhuc prescindint de l'extensió amb què son tractats Ramon Llull i la seva escola, i de les circumstàncies que podrien explicar una situació de més favorable perspectiva per a apreciar els noms de la cultura catalana. I és que en els segles XIII al XV la nostra terra ofereix un conjunt tan ric de possibilitats i tan pròxim als grans centres intel·lectuals d'Europa, que convents, universitats, clerecia secular, noblesa i burgesia apareixen coordinats i en intercanvi fecund d'interessos i d'idees a l'entorn dels prínceps apassionats per les lletres des de Jaume II a Alfons *el Magnànim*.

Jo no tinc cap competència per a valorar degudament aquesta exposició tan suggerent. Prou me n'adono en escriure aquestes ratlles. El que puc dir és que ara tenim un repertori on trobem enquadrades tot de personalitats que o bé calia anar a cercar a les històries dels ordres mendicants, o a monografies esparses, o als diccionaris biobibliogràfics i que se'ns donen ordenades, valorades i postillades amb la bibliografia més recent. Per aquesta valor de repertori de la nostra cultura llatinoeclesiàstica medieval que té l'obra dels Srs. Carreras i Artau, m'he demanat sovint la raó d'algunes omissions. Entre altres de

menys importants, m'atreuria a assenyalar les de Joan Bassols O. M., Bernat Armengol l'inquisidor, fra Pere Joglar, confés del *Magnànim*, i sobretot de Joan de Palomar, que jugà un paper tan important al Concili de Basilea i de les obres del qual tants manuscrits hi ha a les biblioteques d'Europa. I més em dol encara, i En Palomar m'hi fa pensar, que res no digui el llibre dels escriptors de política eclesiàstica de Catalunya en el segle xv. Si en el capítol xxvii parlen els autors de Ruy Sánchez de Arévalo, hom hi troba a faltar aquells grans noms de la nostra cultura quatrecentista que tenien tant dret a figurar en aquesta síntesi com ell. El cardenal Margarit, Joan Casanova també cardenal, Joan Cristòfor de Gualbes, fra Antoni Cerdà, igualment cardenal i l'exclusió del qual sorprèn més perquè fou lullista, i el mercedari fra Caxal, foren figures que no haig de descobrir i que per llur relleu jugaren un paper tan important a Itàlia com a la seva terra. La part dedicada al segle xv resulta desigual. Quan se'n parla en la història del lullisme, té una solidesa remarkable. En canvi, els capítols finals del llibre, al costat d'estudis molt bons com el del *Tostado* o el del ja esmentat Arévalo, o la ràpida ullada de la renaixença tomista a les darreries del segle xv a l'entorn de Diego de Deza i de Pedro de Castrovol, de gran novetat, resulten de vegades prims o escrits solament *pour mémoire*. Més hauria valgut no dir res d'Ausiàs March si no s'havia d'aprofundir el que segurament deu a les *Étiques* d'Aristòtil i de Sèneca, i tampoc no resulta ponderat parlar en quatre ratlles de Felip de Malla després que se'n dediquen quatre vegades més a Jaume Roig, el qual de segur no hauria cregut mai possible que una història de la filosofia li fes tanta d'honor.

Però aquesta obra porta, per damunt de totes les coses bones que conté, una de molt excellent. És la millor història que tenim fins avui de la filosofia lulliana, i els autors han fet molt bé d'aprofitar l'ocasió de buidar-hi el resultat dels llargs anys de treball i d'estudis i lliçons fragmentàries com li han dedicat.

L'any 1905, el Dr. Tomàs Carreras i Artau donà a l'Ateneu Barcelonès un curs de conferències sobre les Concepcions ètiques a Espanya. Era l'any que publicà *La filosofia del Derecho en el Quijote*, i molts que no el coneixien més que per aquest llibre, en veure'l parlant a la rotonda de l'Ateneu de la Rambla, restaren sorpresos de la juvenesa d'aquell home que tan ardidament es plantejava i plantejava als altres els problemes de la psicologia colectiva. Joaquín Costa era llavors en plena actualitat, però la intenció i el mètode del conferenciant anaven per altres camins. Era tota una altra *actitud filosòfica*, com diria el Dr. Carreras. I quina tenacitat! Encara trigà uns anys a ésser catedràtic de la nostra Universitat. D'aquells temps, arrenca l'obsessió lulliana que ha fruitat en el llibre que estic comentant. L'any 1915 donà en la seva aula un curs sobre Ramon Llull, dins del marc que ja, com un primer assaig, havia desenrotllat deu anys abans al nostre Ateneu. En la introducció a la *Història del pensament filosòfic a Catalunya* (1931) dedicà un capítol de gran força sintètica a Ramon Llull i a la *virtut germinadora* del seu pensament filosòfic, del qual trobem no sols el ressò, sinó de vegades fins les paraules en la *Historia de la filosofía* (per exemple, quan tracta de Turmeda). Recordem, encara, el seu article sobre els fonaments metafísics de la filosofia lulliana («Wissenschaft und Weisheit», 1935) i la *Revisión filosòfica y espíritu del lullismo* («Cruz y Raya», el mateix any).

El seu germà i col·laborador Joaquim ha anat a parar per uns altres camins al lullisme. L'hi portà l'estudi del pensament filosòfic medieval, sentit amb tot el dramatisme apassionant que tota lluita d'idees provoca, quan elles esde-

venen fórmules d'acció. La memòria que publicà l'any 1934 sobre la *Història dels orígens doctrinals de l'antillisme* no va revelar un mestre, perquè ja ho era son autor, però renovà vitalment la manera d'enfocar aquell moviment que la passió dels lullistes a ultrança havia volgut empetitir, tancant-lo en l'esfera d'una polèmica provincialiana.

Els anys que els Drs. Carreras i Artau treballaven en la terminació del seu llibre, han estat de gran transcendència per als estudis lullians. Ells han tingut la traça de sintetitzar els resultats del moviment estimulat per la publicació dels textos catalans de Ramon Llull iniciada per Jeroni Rosselló a començaments d'aquest segle. Llegint aquesta obra veiem el camí fet i la fecunda eficàcia que ha tingut en el lullisme l'establiment científic de la bibliografia de les edicions i manuscrits de R. Llull i la utilització objectiva de les fonts documentals de la seva biografia. Les llegendes que voltaven la figura van fent-se menys denses, sense que la seva transcendència resulti disminuïda. Ben al contrari. Però els autors d'aquesta història de la filosofia espanyola medieval no són únicament historiadors de les activitats d'un home, sinó que són interpretadors i comentadors del seu pensament. I per això la seva obra no és la làpida que tanca les despulles d'una existència, tot evocant-ne la grandesa pretèrita, sinó que és un sembrat on són colgades les llavors prometedores de noves recerques. El lullisme semblava que havia arribat a un punt mort i que si R. Llull home interessaria sempre, la seva obra ja era dessecada i estèril. Els engrescaments prematurs, per culpa de l'època en què brollaren, o mal enfocats metòdicament, de Mn. Salvador Bové, no podien ésser encomanadissos. Eren encara una supervivència del lullisme del segle divuitè mallorquí, seguint la seva línia menys viable i de pura polèmica; no en allò que hi havia de fecund en els estudis de Custurer i Pasqual.

Aquest llibre dels Srs. Carreras, que és una mica incongruent que el comentí jo, que només he estudiat Ramon Llull en coses un poc al marge del seu pensament, té una significació que cada dia es veurà més destacada. No solament ha sintetitzat, com deia, mig segle de lullisme modern, sinó que ha situat la novetat del sistema en la confluència dels corrents de la filosofia del Renaixement i del segle XVII, a través del misticisme francès pre-reformista i de les derivacions de la lògica i la combinatòria lulliana, considerada com una gran i profitosa novetat que apassionà el Leibniz jove, i té unes derivacions insospitades. Unes d'essencials, com les que han pogut constatar-se en l'obra del cardenal de Cusa, que sembla tan íntimament lulliana fins en l'adopció d'actituds intel·lectuals com la que revela el títol tan suggeridor *De docta ignorantia*. D'altres d'accidentals, contaminacions de la metòdica de R. Llull, com l'art de la memòria i la lògica enciclopèdica i inventiva, que inserten en la història del lullisme l'obra i la vida trepidants de Giordano Bruno. Els capítols XXI i XXII de l'obra són d'una gran riquesa d'informació i d'anàlisi personal. La *Bibliografia de les edicions lullianes* de Rogent-Duran, que és un instrument de treball d'una precisió que sempre farà honor als seus autors, que eren tan joves quan el forjaren, ens permetia d'anar seguint la vida del lullisme a través de totes les seves derivacions i desviacions. Les notes que la il·lustren ens situaven els noms, les escoles i molt sovint la genealogia, per dir-ho així, de títols i propòsits. Però calia omplir els salts que per força ha de deixar tota enumeració bibliogràfica quan no es proposa de fer història, i explicar la gènesi subterrània que relliga llibres i temptatives, si

no volem acceptar que la generació espontània o la teoria de les mutacions siguin vàlides en el món del pensament. Una cosa encara: els autors de la *Bibliografia* no feien història del lullisme, i sovint no inclogueren en llur treball els llibres que no indicaven en el títol una palesa derivació lulliana. Els Srs. Carreras tot ho han pastat, ho han refós i ho han aprofundit amb l'estudi directe de les fonts. Així, per exemple, en la interpretació que donen del lullisme del cardenal de Cusa, tot i que comptaven amb les recerques anteriors del P. Florí i de Platzeck i de Honecker. Quan el relacionen amb Sibiuda i atribueixen a tots dos el propòsit de fer viable el lullisme combatut per Gerson, dins dels ambients universitaris europeus, obren una porta vers nous horitzons i marquen un punt molt important en la història de l'evolució del lullisme. Cusa, que no vol citar el nom de R. Llull, divulga idees seves. Se'n sent fecundat i se'n fa ressò potser d'una manera inconscient més que no pas dissimulada.

Només que espigolant entre les coses que més em sobtaren tot llegint el llibre, el meu comentari es faria inacabable. Recordaré, però, les planes dedicades a Pico de la Miràndola, que, en relacionar l'art de R. Llull i la càbala, explica, segons els autors, l'aparició d'un grup de lullians cabalistes. També és important la significació donada a Lavinjeta i al seu ensenyament a la Sorbona. I tot això relacionat amb Lefèvre d'Étaples i amb l'interès lullià de l'arquebisbe de Saragossa Alfons d'Aragó, germà del rei *Catòlic*. Qui era aquell metge seu, Fuentes, enviat per ell a París perquè l'informés dels vents que allí corrien sobre el lullisme? Segons els autors, Lavinjeta marca la fi de la tendència místico-humanista del lullisme i inaugura la seva revalorització racionalista. Són igualment molt bones les planes dedicades a aquell fantàstic Corneli Agripa, principal representant de la direcció lògico-enciclopèdica del lullisme alemany, *amplificador* del lullisme inventiu, però sense recolzar-lo com R. Llull damunt d'una metafísica i una teologia i degenerant, per tant, en un mecanisme purament formal. Aquest estrany lullisme germànic, avivat per Giordano Bruno amb tendències enciclopèdiques, mentre, com fan notar els autors, en les terres llatines l'estímul de l'*Ars magna* ja era esdevingut inoperant, surt molt coherentment exposat en aquest llibre. Tingué gran transcendència. Els autors del llibre no s'han espantat davant de la seqüència d'aquells textos i s'hi han encarat coratjosament. Així ens donen una anàlisi nova i de tota primera mà de les obres d'Alsted, que en la seva universitat de la Transilvània s'acostava al lullisme, obsessionat per la seva mèria enciclopèdica. Així resulta que les idees lullianes influïren en el pedagog Amós Comenius, l'autor de l'*Orbis pictus*, tan popular, que encara formà part de la biblioteca infantil de Goethe. La síntesi d'aquesta direcció que Alsted representa (II, 248) és de debò il·luminadora.

En el conjunt de la història del lullisme, i prescindint d'aquestes suggestions deformades del Renaixement alemany, quatre etapes tenen, al meu entendre, significació predominant. En primer terme, el moviment que els autors anomenen *antilullisme*. Després, la formació i influència del nucli lullià de París, fill de l'acció directa del mestre. A continuació els camins per on el lullisme arrelà a Itàlia. L'escola alemanya és filla d'aquests dos moviments. Finalment, el centre capitanejat per Salzinger, sota la protecció de l'elector palatí Joan Guillem, d'on sortí la magna edició de Magúncia, tan decisiva en la restauració del lullisme modern.

Els capítols sobre l'antilullisme són molt valuosos. Ja a València, quasi en vida del mestre, es manifesta una direcció mistificadora, i d'aquesta escola

neixen els primers apòcrifs lullians. Ella provocaria la reacció de Nicolau Eymerich. Sobré el lullisme francès, Mn. Josep Tarré ha fet molta llum amb aquell article seu sobre els còdexs lullians de la Nacional de París (AST, XIV), tan innovador i que cal tenir sempre en compte. El mateix Mn. Tarré, aprofitant la seva estada a París durant la nostra guerra, estudià molt els textos d'Eymerich inèdits d'aquella biblioteca. Recordo les llargues sessions que va tenir la bondat de dedicar-me, en les quals m'explicà moltes de les seves descobertes. Els Drs. Carreras i Artau ja diuen el partit que han tret dels materials inèdits que Mn. Tarré portà de París. Tant-de-bo que els tregui a llum, perquè el cas d'Eymerich mereix un estudi especial. Els autors d'aquest llibre reconeixen que el Lull autèntic va perdre molt amb la seva campanya. Però, és que creuen que era fonamentada? La important observació (II, 35) sobre els motius doctrinals en què era basada l'oposició d'Eymerich al lullisme (posició antirealista de l'Inquisidor) cal tenir-la molt en compte.

El nucli francès potser hauria guanyat en relleu si, en comptes de separar l'etapa del segle XIV i la del següent a l'entorn de Josse Badé i Lefèvre d'Étaples, haguessin estat estudiades les dues en un capítol. Ja diuen els autors que possiblement el mateix cardenal de Cusa utilitzà i copià algun text vingut de París. Sembla clara la transcendència rectora que cal reconèixer al moviment dels lullistes de París, tan apassionat com ric de possibilitats divulgadores dels textos originals, tant en còpies i compilacions de manuscrits, com en estampacions. En el mil tres-cents i en el mil quatre-cents res no se li pot comparar com no sigui el centre de l'Escola lulliana de Barcelona.

Sobre els inicis del lullisme a Itàlia, els autors confessen que no disposen de suficient documentació. El P. Miquel Batllori, en la seva memòria *El lullisme en Itàlia: Ensayo de síntesis* («Revista de Filosofía», Madrid 1944), aparegut amb independència del llibre dels Srs. Carreras i Artau, ha enfocat el tema amb imaginació i coratge, disposant a la vegada dels materials que li proporcionaren les seves recerques a les biblioteques d'Itàlia. De tota manera, en el llibre dels Drs. Carreras i Artau es precisa bé la línia que marca la relació existent entre el moviment lullian de la Itàlia quatrecentista i el barceloní. Mestre Joan Bulons, ben documentat bibliogràficament pel P. Batllori, i el bisbe de Pàdua Fantini Dandolo, són les anelles principals de la cadena. El que no sabem és quina influència va poder tenir en forjar-la el clima lullian constituït al Nord d'Itàlia, a Gènova i Venècia, principalment, en vida de R. Llull. El que es veu bé, pel treball del P. Batllori, és que, com per altra banda és lògic, les relacions d'Itàlia amb Catalunya i Mallorca foren freqüents també en el terreny lullian: recordem la intervenció del cardenal Cerdà i els noms de Virgilio Bornati i fra Mario de Passa, que anaren a Mallorca a estudiar o saturar-se de l'ambient eremític dels llocs lullians.

La part més important del capítol XXII de l'obra és dedicada a l'edició maguntina, a l'estudi directe dels difícils escrits del seu director Salzinger, la intenció dels quals ara resulta aclarida, i a la història de la supervivència del lullisme en aquella ciutat fins al seu col·lapse a les darreries del segle XVIII. Sempre la polèmica i l'acusació d'heretgia és l'acompanyament d'aquestes transplantacions de la doctrina del mestre, desviades i desarticulades del seu sentit primari i convertides en una mena de mòrbid ferment. Però la història de l'edició de Magúncia té una significació de primera magnitud en el lullisme. No sols pels materials ingents aplegats en els vuit monumentals volums que la constitueixen, sinó per la importància de la biblioteca de manuscrits lul-

lians que formà l'elector Joan Guillem a Düsseldorf, i que després passaren, a través de Mannheim, a Munic, on avui és conservada. Còdexs de diverses procedències, en versions antigues o en transcripcions del segle XVIII, singularment provinents de l'Escola lulliana de Barcelona, han trobat allí un recer que els ha salvat de la dispersió i qui sap si també de la pèrdua definitiva.

Quina força polaritzà a l'entorn de l'elector Joan Guillem la més gran empremta dels temps moderns en favor del lullisme? Per una banda, la febre de les recerques en les ciències naturals; per l'altra, l'ambició d'arribar a assentar les bases d'una ciència universal. La filosofia alemanya del XVII, des de Leibniz, s'havia apassionat per les possibilitats enciclopèdiques de l'art combinatòria lulliana. Valeri de Valeriis, Alsted, les edicions de L. Zetner, familiaritzaven els esperits amb la màgia de l'*Ars Magna* i amb la seducció del simbòlic arbre de la ciència. Això explicaria la inclinació de Salzinger vers el lullisme. Però hi havia encara un altre lligam: l'alquímia. El director de la maguntina no va creure mai que fossin apòcrifs els escrits alquimistes que porten el nom de R. Llull. La correspondència d'aquell amb el P. Sollier, publicada pel Dr. Gottron, ho demostra a bastament. El l'Electeur, com altres prínceps del seu temps, també s'hi interessava. *Oportet haeresses esse!* De la conjunció d'ambdues forces d'atracció nasqué l'arreplega de manuscrits lullians ordenada per l'Electeur i l'edició de Magúncia que ell i els seus successors subvencionaren.

Els Drs. Carreras i Artau procuren afeblir la nota d'alquimistes que ha estat afegida a la llista de mèrits de Salzinger i del seu protector. És qüestió de matís, però els fets no poden desfigurar-se. I ni crec jo que rebaixin el seu prestigi ni treguin cap mèrit al *corpus* maguntí. Ja és sabut, per altra banda, que només s'hi estamparen obres autèntiques. Que Salzinger fos alquimista teòric, però no pràctic, els autors ho sostenen, però és difícil d'explicar, ja que en aquella ciència costa molt de separar una activitat de l'altra. El text de Salzinger que els Drs. Carreras i Artau transcriuen en el seu llibre (II, 325), no l'interpreto jo del tot segons la versió que en donen. Quan escriu: «nunquam potui, tentatis tot experimentis, vel introitum tanti operis invenire», no diu, al meu entendre, que «nunca logré hallar el acceso a su práctica», sinó que mai no pogué passar dels seus inicis, i quan parla, un poc més amunt, de *demonstrationes* sembla clar que es refereix a experiments. Però això són detalls minúsculs en la interpretació dels quals tampoc no em faria massa fort. Major convicció ens deixen, per exemple, les frases que adreça en una lletra del 24 de gener de 1713 al P. Sollier: «solus non sim qui alchimiae Lullisticae partes tuor». Qui això escrivia era un convençut de l'autenticitat de l'alquímia lulliana.

Quant a l'Electeur... A Munic, en el manuscrit 10493, en quatre volums, en pergami, hi ha una col·lecció d'escrits tots d'alquímia pseudolulliana, magníficament copiats, amb sengles retrats en colors i en grisalla de Ramon Llull i de l'Electeur, un al davant de cada tom, que són el monument més eloqüent de les aficions alquimístiques del mecenas que féu transcriure aquells tractats. Ells contenen allò que Joan Guillem considerava com més important de l'obra lulliana. Una nota manuscrita enganxada al verso del retrat del príncep, al volum tercer, n'identifica la figura afegint que per ordre i a despeses seves «diese prachtabtschrift der *sämmlichen* Werke des Raymundus Lullus in vier folio bänden ausgefertigt worden ist». Encara vaig veure una altra còpia, no tan luxosa, de la mateixa compilació en els manuscrits 11031 i 11032 de Munic. En l'inventari de manuscrits de la biblioteca Palatina de Mannheim, que vaig

poder consultar, ja fa anys, en el Geheimés Hauſarchiv de Munic, la llarga llista dels textos lullians és encapçalada per la descripció d'aquells «quatuor volumina scripta elegantissime». Considerant tot això, de vegades m'entra el dubte sobre si fou Salzinger qui veritablement infiltrà a l'Electoral la idea de publicar l'edició. No és cosa per a ésser dilucidada en aquest lloc, però em sembla probable que ja abans que Salzinger hi intervingués, Joan Guillem havia ordenat al seu bibliotecari Büchels l'arreplega sistemàtica de manuscrits lullians.

És tan atractiva i suggeridora l'exposició de la història del lullisme que forma el nucli més important del volum segon de l'obra que estic comentant, que, emportat pel seu dramàtic interès, res no he dit encara de la metòdica exposició que els autors ens donen, en el primer volum, de la vida i l'obra de R. Llull. Mai no ha estat presentada amb tanta d'extensió i de claredat a la vegada. Només podia atrevir-s'hi qui hagi treballat molt de temps i sense impaciències a entendre la tècnica seca i descoratjadora de l'art lulliana i a treure l'entrellat de les seves línies generals. Encara calia una altra cosa que no ha faltat als autors: la fe en l'eficàcia de llur treball. El qui dona per mort i liquidat allò que estudia, mai no sabrà posar llum comunicativa en els seus resultats. Els Drs. Carreras i Artau, que no viuen reclosos en el passat del pensament filosòfic, sinó que senten l'estímul dels problemes actuals, han treballat empesos per l'ànsia de valoritzar el lullisme filosòfic. I hi han trobat un punt que, sota diversos aspectes, ja fecundà alguns dels seus seguidors a través dels temps i de les escoles. Per una banda, Llull fou el primer que somià la construcció d'una art comuna a totes les ciències. Per l'altra, concebé, per tal d'assolir-ho, una lògica matemàtica, els principis de la qual, com diuen els autors (I, 428), qui sap si «infiltrándose en el curso del pensamiento filosófico general y fecundados por alguna mente poderosa, alcanzarán con el tiempo un nuevo auge y vigor insospechados». I dit això, jo hauria de plegar veles i d'inclinar-me davant de la parsimoniosa i reflexiva exposició que fan els autors de la metòdica lulliana, que només una serena assimilació dels seus recursos podia fer eficient. Encara, però, que sigui titllat de pedanteria, voldria remarcar l'atracció que exerceix damunt del lector l'exposició de quatre capítols bàsics d'aquesta part. L'onzè, on és estudiada l'*Ars magna* que els autors anomenen primitiva. El dotzè, que parla de la *desintegració* (mot ben expressiu) i de la simplificació de l'*Art*. La preocupació experimentada per l'autor davant de la dificultat de fer-la entenedora i practicable, anà seguida d'esforços per a assolir-ho i, com a coronament, de la redacció de l'*Arbre de la Ciència*, en el qual, com diuen sintèticament els autors, R. Llull abandona, provisionalment si més no, la lògica sillogística per a seguir els viaranyes de la simbòlica que tant s'adeia al seu temperament de poeta i dona caràcter tan excels a algunes de les pàgines d'aquell llibre. El capítol tretzè, on és analitzada punt per punt l'*Ars generalis ultima*, és també de gran valor, i aquest cicle és completat amb el capítol catorzè, on la metodologia i el llenguatge filosòfic lullians són valorats amb gran novetat i visió de la importància que té la creació del vocabulari necessari per al sistema.

Encara voldria recordar el capítol XVI, consagrat a la mística de R. Llull, per l'anàlisi que fa del gran *Libre de Contemplació en Déu*. És tan complet i concebut amb un domini tan gran de tot el pensament de l'autor, que presenta un relleu imponent. I encara resulta més transcendental el seu estudi quan, un poc més endavant (I, 587), és relacionat amb el *Libre d'Amic e d'Amat*. La seva

genealogia doctrinal la troba el Dr. Carreras en el *Libre de Contemplació*, i la manera com caracteritza la individualitat d'aquell respecte d'aquest, és magistral. No puc resistir la temptació de resumir-ho. L'*home* i el *Creador* són substituïts per l'*Amic* i l'*Amat* en el llibre d'aquest títol, i l'ànima de R. Llull és personificada en la de l'*Amic*.

Aquest gran estudi sobre R. Llull va precedir d'una precisa biografia del personatge, ben enfocada, seriosa i comprensiva de la seva psicologia, i d'una llista, per ordre de matèries, de la producció lulliana amb les referències bibliogràfiques indispensables. Potser fóra pràctic, d'ara endavant, d'utilitzar la numeració establerta pels Drs. Carreras i Artau en el seu llibre per a individualitzar els diversos escrits lullians, així com fins ara seguïem la de Littré-Hauréau en la *Histoire littéraire de la France*.

Acabo aquestes mal lligades consideracions amb la preocupació d'haver deixat sense el degut comentari i com en l'ombra moltes aportacions noves o dignes de nota del llibre. Ni l'espai em consentia més ni jo tinc prou preparació per a detectar-les totes. No he parlat, per exemple, del gran capítol dedicat a Sibiuda, tan estimat pel Dr. Tomàs Carreras des de la seva juvenesa. No tinc tampoc la pretensió d'haver sabut subratllar correctament els punts que he anat tocant en aquesta precipitada recapitulació de les impressions que em produí la lectura de l'obra. Demano per això moltes excuses, no sols als lectors, sinó ben especialment als autors. Una cosa m'atreviria a insinuar, i és que es decideixin a publicar en volum a part els capítols sobre Ramon Llull i el lullisme de la seva història de la filosofia espanyola medieval. Llavors l'obra adquiriria una proporció adequada, es convertiria en un veritable *companion* per als estudis lullians, i si en ésser novament redactada, ho pogués ésser en la llengua de Ramon Llull, la coherència íntima que ha presidit la confecció del llibre encara resultaria més manifesta.

Jordi RUBIÓ

MIGUEL ASÍN PALACIOS : *Huellas del Islam*. [Madrid], Espasa-Calpe, [1941].
312 pàgs.

Aquesta publicació reuneix, en busca d'una més àmplia difusió, cinc interessants treballs del malaguanyat arabista i professor Asín Palacios, el qual dedicà fonamentalment tota la seva llarga vida a l'ambiciosa recerca dels prèctecs actius i passius de la història cultural de l'Islam, tot seguint l'herència llegada pel mestre dels arabistes espanyols Julià Ribera.

Tots cinc treballs, obrats amb una erudició amplíssima i desconcertant, característica de la producció d'Asín, es ressenten primordialment de la vigència d'una actitud fonamental en la seva ment, i que nosaltres considerem fruit del materialisme històric del segle passat. Quan repetidament afirma que en la història de la cultura mai no hi ha solució de continuïtat, dona per suposats uns conductes entre coincidències intencionals, a voltes producte del paralelisme psicològic, que no sempre són adequats, ni, molt menys, indubtables i segurs.

El primer dels cinc articles aparegué ja l'any 1904 en l'«Homenaje a D. Francisco Codera en su jubilación del profesorado», on comprèn les pàgines 271-331. Asín hi demostra palpablement la inadequada atribució a Aver-